

UDC 930.85(4–12)

YU ISSN 0350–7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

XXXII–XXXIII

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

Rédacteur

LJUBINKO RADENKOVIĆ

Directeur de l'Institut des Etudes balkaniques

Membres de la Rédaction

FRANCIS CONTE (Paris), DIMITRIJE DJORDJEVIĆ (Santa Barbara),

MILKA IVIĆ, DJORDJE S. KOSTIĆ, LJUBOMIR MAKSIMOVIĆ,

DANICA POPOVIĆ, BILJANA SIKIMIĆ,

ANTHONY-EMIL TACHIAOS (Thessalonique), NIKOLA TASIĆ,

SVETLANA M. TOLSTOÏ (Moscou), GABRIELLA SCHUBERT (Jena),

KRANISLAV VRANIĆ (secrétaire)

BELGRADE
2003

Аустроугарски конзул Вреде, истиче Ковачевић, је проценио да је недавно искуство излечило „Србију од досадашњег слепог праћења руске политике“, те ће ова кнежевина подршку убудуће „тражити на западу Европе – најпре код нас“.

Сабирајући сва искуства српског националног ослобођења током XIX века, Владимир Стојанчевић је, у завршној речи, последице делимичног решавања источног и, у његовом склопу, српског питања уочио далеко касније, у двадесетом веку (Значај *Другог српског турског*

рата 1877/78. за даљи историјски развој Србије, стр. 155–157).

Иако дванаест радова објављених у овом Зборнику објективно није могло да обухвати све дипломатске и унутарполитичке аспекте догађаја кратког периода 1877/1878. године, Зборник сигурно представља веома значајан прилог у проучавању једног од кратких али веома значајних периода развоја Кнежевине Србије и историје ослобођења српског народа током XIX века.

Љубодраг П. Ристић

Семјуел Хантингтон (Samuel Huntington): *Сукоб цивилизација* (*Clash of civilizations and remaking of World order*), ЦИД, Подгорица, Бања Лука, 2001

Терористички напади од 11. септембра 2001. године на зграде Светског трговинског центра у Њу Јорку и на Пентагон у Вашингтону као на симболе америчке и уопште западне економско-финансијске и војно-политичке моћи, вратили су у жижу интересовања бројних историчара, социолога, културолога, политиколога, дипломата и политичара већ чувену расправу харвардског професор Семјуела Хантингтона “Сукоб цивилизација”, објављену 1993. године. Основни циљ ове врло одважне књиге је да понуди адекватан теоријски модел за дефинисање и усмеравање глобалних међународних односа у постхладноратовском свету, који су се изашавши из превази ених оквира идеолошке искључивости и блоковске подељености, нашли у

својеврсном нeredу, праћеном бурним политичким турбуленцијама и сукобима на које постојећи механизми међународне заједнице (УН пре свих) немају увек задовољавајуће одговоре. Хантингтон сматра да су у постхладноратовском свету најважније разлике између људи културне а не идеолошке или економске. Људи и народи покушавају да одговоре на најосновније питање с којим могу да се суоче: Ко смо ми? На то питање они одговарају на традиционалан начин, упућујући на културолошке компоненте са онтолошким и аксиолошким значењем. Људи себе дефинишу појмовима предака, религије, језика, историје, вредности, обичаја и институција. Они се идентификују с културним групама: племенима, етничким и религиозним заједницама, нација-

ма, и на највишем нивоу с цивилизацијама. У вези с тим, централна тема књиге “Сукоб цивилизација” је да да цивилизацијски идентитет као најшири облик културног наслеа и самоодрења, обликује све постојеће моделе интеграција, дезинтеграција и сукоба у свету после пропасти глобалног комунистичког поретка. Аналогно томе, парадигма цивилизације је адекватна савременом свету који је за разлику од претходних времена мултиполаран. Укратко, постхладноратовски свет је свет који обухвата следеће цивилизације: западну, словенско-православну, хинду, исламску, синичко-конфучијанску, јапанску, латиноамеричку, афричку и евентуално јеврејску. Најважније земље света које представљају и најважније субјекте светских послова, припадају различитим цивилизацијама. Неке од њих се јасно могу идентификовати као предводници одре еног културно-цивилизацијског обрасца. САД и Европска Унија су носиоци западне цивилизације, Русија словенско-православне, Кина синичко-конфучијанске, Јапан јапанске и Индија хинду цивилизације. Остале цивилизације, из различитих разлога, а пре свега због економске зависности од Запада, још нису успеле да истакну одре ену државу као свог истинског предводника. Све остале државе као секундарни учесници међународних послова, могу потражити свој шири културни идентитет у оквиру једне од постојећих цивилизација. Хантингтон признаје да је оваква слика постхладноратовског света врло поједностављена. Она изоставља многе чињенице, неке погрешно објашњава а неке замрачује или ставља у секундарни план. За разлику од конкурентних теоријских парадигми насталих

после хладног рата (парадигма о једном хармоничном свету заснованом на вредностима западне цивилизације; једну варијанту ове парадигме представља и формула о “крају историје” коју је формулисао професор Френсис Фукујама – Frances Fukuyama; парадигма о дихотомној подели света на различитој, претежно класној основи, парадигма о сувереној држави као главном субјекту међународних послова и парадигма о свету у хаосу и декаденцији коју су промовисали Збигњев Бжежински – Zbigniew Brzezinski и Даниел Патрик Мојнихан – Daniel Patrick Moynihan), она је компатибилна са савременим међународним односима јер много лакше објашњава актуелна геополитичка кретања. У одговарајућем тренутку и ова парадигма ће изгубити свој значај али је у тренутној светској политичкој картографији неизбежна.

У светлу поменуте теоријске парадигме, Хантингтон је развио тезу о глобалном сукобу између Запада и Далеког истока за превласт у међународним односима. Западна цивилизације је још увек супериорна у односу на остале, али ће у блиској будућности све више губити од Далеког истока предво еног моћном кинеском цивилизацијом као и од исламског културног обрасца. Основни потенцијал Далеког истока је – према мишљењу Семјуела Хантингтона – усредсре еност три цивилизације на врло малом географском простору (хинду, конфучијанске и јапанске) у којем Кина има лидерску улогу и импресиван економски раст који није израз западних принципа тржишне економије него специфичног начина живота у том делу света. Даље – упозорава Хантингтон – западној цивилизацији прети опасност и од

исламских земаља. Оне пате од одсуства политичког јединства и велике економске моћи, али имају снажан филозофско-политички поглед на свет манифестован у традиционалној религији која развија осећање солидарности између муслиманских земаља независно од њихове географске удаљености. Оно што је најважније, то је демографска експлозија у муслиманским земаљама која представља најјаче оружје исламске цивилизације.

Имајући у виду претходно описану слику модерног света, Хантингтон је изено неколико политичких препорука стратешког карактера, да би се очувала и додатно ојачала западна цивилизација, упркос – како он каже – опадању њене моћи. Једна од таквих препорука директно задире у односе на Балкану и о њој ће бити највише речи у овом приказу. Реч је о јачању источне границе западне цивилизације која је – према Хантингтону – историјски утемељена и датира још од поделе Римског царства у IV веку и стварања светог Римско-немачког царства у X веку. Та граница траје вековима, од 1500. године, раздвајајући народе западног хришћанства од муслиманских и православних народа у Европи. Тако је и карта В. Волеса о непомирљивој и петрифицираној културној подели Европе на западну католичко-протестантску и источну православну и муслиманску цивилизацију поново постала актуелна јер је дефинитивна па самим тим и корисна за изградњу нове геополитичке доктрине САД и Европске Уније. Граница која раздваја Запад и Исток почиње на северу. Она иде дуж онога што су сада границе између Финске и Русије, балтичких земаља

(Естоније, Летоније, Литваније), и Русије раздвајајући унијате од православног света, Румунију између Ердеља (Трансилваније) са њеним ма арским католичким становништвом и остатком земље, и на крају пролази кроз балканске земље раздвајајући Војводину и Хрватску од Босне и Херцеговине, остатка Србије и Црне Горе. На Балкану, ова граница се подудара са некадашњом границом између Аустро-Угарске и Отоманског царства. Заправо, компатибилна је са подручјем некадашње Војне Крајине. То је политичка, економска и културна граница Запада и Европе у свету после хладног рата. Цивилизацијска парадигма тако пружа јасан и недвосмислен одговор на питање с којим се суочавају грађани Западне Европе: где се завршава Европа? Европа се завршава тамо где се завршава западно (у ствари католичко и протестантско) хришћанство, а почињу ислам и православље.

Као што се види, Хантингтон је у светлу цивилизацијске парадигме савремених међународних односа врло јасно изразио свој став и о историји Европе и Балкана. Нагласио је да је културно и политичко наслеђе некатоличког и непротестантског света у Европи неспојиво с културним обрасцем западне, па самим тим и европске цивилизације. Повучена граница Запада, која врло грубо, на основу сумњивих критеријума, католичке народе (Хравти) третира као баштинике Запада а православне (Срби, Румуни, Бугари, Македонци, Грци) и муслиманске народе (исламизовани Словени, заправо Срби; данас Бошњаци и Албанци) као баштинике других, у основних инфериорних култура која преферирају централизам и деспотију као начин владавине. Срби

су према поменутом обрасцу припадници словенско-православне, у основи тоталитарне цивилизације са снажним колективистичким обележјем. Исто важи и за Грчку која никада неће постати истински део Запада иако је пуноправни члан свих западних институција а уз то још и изворишете класичне културе на којој је поникла западна култура.

У суштини, пробелм има онтолошку природу. Поменуто разграничење између Запада и "осталих цивилизација" у Европи које није историјски утемељено представља идеолошки израз Хантингтоновог приступа у решавању једног значајнијег проблема – дефинисања западне цивилизације као основног супстрата европског културног обрасца. Кључно питање је да ли се западна цивилизација идентификује са моделом модерне државе, насталим у правно-политичкој филозофији либерализма и демократској теорији друштвеног уговора, или је то посебан културни ентитет које је своје есенцијалне карактеристике стекао још у средњем веку, независно од настанка филозофских претпоставки модерне државе. У овој онтолошкој дилеми, Хантингтон је потпуно прецизан. Он сматра да се западна цивилизација не може идентификовати са модерном државом. Она је настала много раније, у периоду VIII-X века, а своје посебне карактеристике је додатно разрадила током каснијих векова. Запад је био Запад дуго пре него што се модернизовао. Главна обележја Запада, она која га разликују од других цивилизација претходе његовој модернизацији. Сагласно поменутом становишту, Хантингтон је навео особене црте западног друштва која га чине

потпуно различитим у односу на остале културне моделе живота. Наглашавајући да оне не представљају исцрпно набрајање његових посебних карактеристика, да нису увек и универзално присутне на Западу и да су многе од њих присутне и у незападним друштвима, он је нагласио да је њихова комбинација оно што је Западу дало његов особени квалитет. Све те идеје, пракса и институције су чиниоци који су омогућили да западна цивилизација преузме водећу улогу у сопственом модернизовању и модернизовању света. У питању су следећи чиниоци: класично завештање које обухвата грчку филозофију и рационализам, римско право латински језик и хришћанство, католичанство и протестантизам, романско-германски језици, раздвајање духовног од световног ауторитета, владавина права, друштвени плурализам, представничка тела и индивидуализам.

Ово су – према Хантингтоновом мишљењу – суштинске црте западне цивилизације које је чине особеном и врло лако препознатљивом у односу на остале цивилизације. У настојању да докаже исконски карактер западне цивилизације чији настанак датира још од пада Западног римског царства и настанка првих феудалних држава, Хантингтон је извршио комбинацију елемената етничко-верске природе и одреених вредности које управо представљају оваплоћење модерности. У вези с тим, могу се уочити два крупна недостатка Хантингтонове теоријске конструкције: а) Први недостатак се своди на недопустиво механичко фузионисање институција које су свој консолидовани и јасно препознатљиви облик добиле у различитим хронолошким интервалима. Нпр. не звучи убедљиво

став да је владавина права као једна од темељних претпоставки модерне државе могућа искључиво у католичко-протестантском миљеу са доминантним романским или германским језицима. Владавина права је универзалан културни феномен који не познаје етничко-верске или лингвистичке баријере. Као феномен, владавина права је позната и у земљама са другачијим верским и културолошко-лингвистичким наслеђем; Може се поставити и питање да ли су етничко-верски, дакле предмодерни ентитети, имали конститутивни карактер једне цивилизације у чијем средишту је идеал остварења правде и једнакости за све грађане политичке заједнице. Може ли припадност католичанству или протестантизму, као и одређеној групи романских или германских језика да буде најважнија одлика цивилизације у којој је слобода савести и вероисповести, као лично право сваке индивидуе, једно од највећих вредности. Управо је западна, тј. европска цивилизација најпластичније представила слободу савести и вероисповести кроз прецизно разграничење између државе и верских организација. То подразумева одсуство државне религије и равноправност свих признатих вера пред законом. У друштвима која почивају на начелима либералне демократије, као што су то западна друштва, религија је приватна ствар сваког појединца. Он је заштићен од државне принуде у том смислу што може слободно да се определи да ли ће бити верник или атеиста. Ово су докази о произвољном, заправо механичком спајњу предмодерних и модерних вредности; б) Други недостатак се огледа у нетачној и помало потцењивачкој оцени да одређене вредности које

иначе представљају оличење модерности, (раздвајање световног и духовног ауторитета, владавина права, друштвени плурализам, представничка тела и индивидуализам) нису биле кроз историју присутне и у земљама изван оног цивилизацијског супстрата и опсега који је Хантингтон дефинисао као Запад. Наиме, врло лако је доказати да су се ембриони ових институција појавили и у православним земљама. Тако је нпр. већ поменути феномен владавине права имао своје прапочетке и у средњовековној српској држави. Описани стратешки недостаци Хантингтонове теорије који су имплицирали пројекцију о источној граници западне цивилизације у Европи и на Балкану, могу се документовати врло снажном и убедљивом аргументацијом. На први недостатак, оличен у тези да је Запад изградио своја суштинска обележја пре него што се модернизовао, може се одговорити контрартезом да је управо теоријски модел модерне државе суштина западне цивилизације. На други недостатак, оличен у тези да су неке поменуте цивилизацијске вредности (које смо оценили као оваплоћење модерности) ексклузивна достигнућа земаља Западне Европе и да као таква историјски нису биле присутне у незападним друштвима, може се одговорити контрартезом да су оне имале своје прапочетке у православним, дакле “незападним” земљама.

Већ је наглашено да није могуће дефинисати идентитет неког културно-историјског феномена произвољним укрштањем институција из различитих и врло удаљених временских интервала, јер такав приступ директно води у метафизику и врло проблематичне идеолошке конструкције. Модерна држава је

једно од највећих културних достигнућа западне цивилизације. Као оваплоћење идеала правде и благостања за све припаднике политичке заједнице, она је неспојива са предмодерним културним наслеђем, у том смислу да етничко-верске институције не могу утицати на њен идентитет. Модерна држава као изданак једног новог времена, дијаметрално супротног у односу на средњи век, има своју идејно-филозофску и практично-политичку раван. Обе равни модерне државе се међусобно прожимају и надограђују, стварајући један врло кохерентан поредак вредности и акција. Овај поредак представља срж западне цивилизације. Најпре је западна правно-политичка филозофија са свим својим доктринама које су обориле средњовековно сталешко друштво са монархом као оличењем божанске власти и доцнију апсолутну монархију структурисану на бази крутог јединства власти, искристалисала теоријске претпоставке за изградњу модерне државе, да би се затим прешло на терен конкретних политичких акција. У питању је сложен духовни низ који се еволутивно протеже од касног средњег века па до модерног доба и обухвата базичне области интелектуалног стваралаштва: политичку филозофију и филозофију права, социологију и општу економску науку. Велики значај је имала школа природног права која је извршила праву духовну револуцију у поимању државе, друштва и људског живота. Затим, рационализам и просветитељство, демократска теорија о друштвеном уговору и доктрина политичког и економског либерализма. Иако су између протагониста ових филозовских праваца у различитим временским интервалима понекад постојала значајна неслагања, сви они су

својим мисаоним опусом допринели изградњи темељених претпоставки модерне државе које су усвојиле све земље без обзира да ли су одређене за парламентаризам (Енглеска, Белгија, Француска, Холандија, Италија, Данска, Шведска), председнички систем (САД) или мешовити председничко-парламентарни систем канцеларског типа (Немачка, Аустрија). У питању су идеје о: народној суверености, људским правима, представничкој влади и подели власти (У погледу ове четврте идеје, изузетак у западном свету је једино Швајцарска. Она се определила за конвентски систем који не почива на подели власти него на демократском јединству власти. Но, тиме је западна цивилизација само додатно обогачена још једним складним политичким механизмом који тако е оличава суштину модерне државе.). Када се овим конститутивним идејама модерне државе придружи најновија тековина, настала после Другог светског рата и деколонизације-складан мултикултуран живот, тј. коегзистенција људи различитих раса, нација, религија, и култура-добија се целовита слика суштинских обележја западне цивилизације које су стварно ексклузивно њамо њене и чине је различитом у односу на друге цивилизације.

Из поменуте интелектуалне подлоге развила се друга, практично-политичка страна западне цивилизације. Реч је о еволутивном процесу изградње демократског поретка слободних грађана, који обухвата дуги историјски период од првих грађанских револуција у Холандији, Енглеској и Француској до настанка првих наднационалних војно-политичких и економских организација попут НАТО пакта и Европске Уније које су отворене за све европске земље које усвоје, као

своје трајно опредељење, вредности на којима ове институције почивају. Реч је наравно о већ поменутих идејама. На тај начин смо приказали обе равне западне цивилизације. И њену идејно-филозофску раван и организационо-политичку раван. Обе равни имају конститутивни карактер и међусобно се допуњују, градећи врло складан систем који се стално унапреује. У савременим условима живота, модерна држава не би могла опстати без једне од ове две равни. Филозофија не значи ништа без политичке праксе, као што ни политичка пракса не имала праву садржину без идејно-филозофске суштину. Овако постављена и упорно изграђивана, модерна држава представља истинску срж западне цивилизације.

Још једно значајно питање је могу ли се наведене компоненте модерне државе (раздвајање духовног и световног ауторитета, владавина права, друштвени плурализам, представничка тела и индивидуализам), које су универзалног карактера, накалемити искључиво на типичне предмодерне појмове, какве су етничко-верске институције (припадност католичанству и протестантизму и широкој групи романских и германских језика) и модификоване облике наслеђене културе из античког доба (наслеђене латинске културе и традиције грчке филозофије, римског права и хришћанства), и при томе сматрати да су оне потпуно непознате друштвима која по Хантингтоновом мишљењу не припадају западној цивилизацији. Мишљења смо да такво теоријско уопштавање нема историјско утемељење. Као доказ могу се понудити ваљани аргументи из грчке тј. византијске и српске историје. Научна истраживања и анализа релевантних извора су по-

казала да су се ембриони модерних институција (раздвајање духовног и световног ауторитета, владавина права, постојање представничких тела укључујући ту и институције локалне самоуправе, богатство социјалних групација на струковној и интересној основи, индивидуализам) појавили и у земљама са православним културним идентитетом као што су биле Византија тј. Грчка и Србија.

После аргументације које смо навели добија се сасвим другачија слика о појму и суштини западне цивилизације. Стиче се утисак да је суштина западне цивилизације неодвојива од појма модерне државе у који су уткане многе вредности чији се прапочеци могу уочити још у средњовековном сталешком друштву. Како смо видели, Хантингтон их је окарактерисао као ексклузивна достигнућа правно, политичког, економског и социјалног развоја друштва у Западној Европи какве не познају друге цивилизације, укључујући ту и земље са европског југоистока. Све те вредности биле су присутне и у оним земљама које би – према Хантингтоновој селекцији – требало да припадну словенско-православној цивилизацији, у смислу крутог централизма, апсолутизма и колективизма. Из наше аргументације произилази закључак да је европско средњовековно друштво немогуће поделити на западно и источно по обрасцу црквеног раскола 1054. године. Иако су присутне одређене разлике између феудалних држава на западу и истоке Европе, нарочито по питању односа владаоца према својим вазалима, и организацији војног система, суштинских разлика заправо нема. Претпоставке за настанак модерне државе су настале

како у католичко-протестантским тако и у православним земљама. Историјски гледано, ту се не може подвући наводна разлика, између напредног католичко-протестантског запада и конзервативног истока Европе. Сваки покушај да се то учини, представља идеолошки рез у срцу Европе, изван ваљане аргументације. У појмовној апаратури Семјуела Хантингтона, словенско-православна цивилизација није инкомпатибилна са западном. О томе сведочи и развој уставности у Србији и Грчкој после ослобођења од турског ропства. Обе земље су се полако али стрпљиво окренуле изградњи оног модела државе који је настао на европском Западу. Србија је нпр. за свега сто година прешла пут од периферног турског пашалука обележеног зулумима дахија и општом анархијом, до парламентарне монархије, са уређењем које би се према параметрима тадашњег времена, могло оквалификовати као демократско.

Дефинишући основна обележја словенско-православне цивилизације, Хантингтон је потпуно занемарио достигнућа које смо навели. Он је пре свега имао у виду карактеристике царске Русије која је вазда била централизована, репресивна и недемократска држава. Но, таква обележја је имала и Аустро-Угарска монархија. Тако е и Немачка за време Ота Бизмарка, и посебно за време нацистичког режима Адолфа Хитлера. Оне су према Хантингтоновом мишљењу одувек припадале Западу иако су биле изразито недемократске, милитаризоване са освајачким претензијама и у перманентном сукобу са истинским државама Запада (Енглеска, Француска). У том смислу, на почетку XX века, било је више политичких сличности из-

међу Русије и Аустро-Угарске, него између Русије и Србије. Србија је тада имала доста заједничких елемената са Енглеском, Белгијом и Француском. С друге стране, Аустро-Угарска није имала никаквих додирних тачака са западним земљама. То је још један доказ који потврђује наш став да се суштина западне цивилизације налази у појму модерне државе који се не може изградити предмодерним наслеђем и институцијама. Тако е то је аргумент који иде у прилог тези да је наслеђе православних земаља европско наслеђе у које се врло складно могу уклопити политичке идеје разрађене на европском Западу, јер имају своје корене и на матичном подручју. Европа је вазда била један културни простор у којем су се равноправно преплитале две равноправне хришћанске културе са врло сличним вредностима, идеалима и тежњама. Сва значајна социјална и политичка кретања у једном делу Европе нису остајала без одјека и утицаја у другом и обратно. То је прећутно признао и сам Хантингтон, наглашавајући да је класично завештање културна подлога и Запада и Истока. Наиме, и западне и источне земље су своја културна достигнућа градиле на старогрчкој филозофији, римском праву и јединствено хришћанству које се поделило у XI веку. Међутим, после отоманске окупације Балкана, дошло је до насилне поделе тог јединственог хришћанског цивилизацијског обрасца у Европи. Падајући под турску власт и олазећи у додир са моћном исламском цивилизацијом, православне земље су изгубиле прилику да разраде идеје модерности, које су се, како смо то навели, појавиле и под њиховим окриљем у ембрионалном облику. Изгубивши континуитет са

културним тенденцијама из своје природне, европске средине, православне земље су биле принуђене да се суочавају са неупоредиво моћнијом исламском цивилизацијом која није имала ништа заједничко са европским начином живота. Ислам је толико изменио начин живота на Балкану, да је онај део словенске (заправо српске) популације који га је прихватио као свој верски образац, потпуно изашао из свог матичног националног корпуса и потражио нови идентитет под окриљем отоманског политичког и културног развоја. С друге стране, земље европског Запада су остале поште ене исламско-отоманске војно-политичке и културне најезде, тако да су и европске идеје остале препуштене искључиво њима. Ове земље су их разрадиле и институционализовале, дајући им препознатљиви идеолошки и политички облик. У том смислу се европска цивилизација може назвати западном. И обратно, западна цивилизација је глобална европска цивилизација која наилази на плодно тле свуда у Европи, без обзира на верско и етничко наслеђе појединих земаља.

Правећи разлику између појма модерне државе и суштинских обележја западне цивилизације и делећи јединствени културни простор Европе на два, цивилизацијски супротстављена дела, Хантингтон је своју теоријску конструкцију учинио врло нестабилном. Видели смо да је начинио две крупне грешке. Прва је механичко фузионаисање елемената модерности са

предмодерним установама. Друга је порицање прапочећа модерности у православном свету. Из таквог идеолошког резонувања је и проистекло повлачење источне границе западне цивилизације у Европи које не одговара историјском искуству. Ме у тим, чак и ако бисмо прихватили такво разграничење у Европи и на Балкану, могли бисмо констатовати да Хантингтон није доследан. У пројекцији Запада која се ослања на романско-германски лингвистички идентитет, не би било места за народе који припадају угро-финских и словенских језика. Но, Хантингтон је то свесно или свесно занемарио, па је и народе са поменутиим лингвистичким идентитетом "увео" у западну цивилизацију. Ово је још један доказ о научној неутемељености повучене границе. На крају, можемо само рећи да је идеолошка конструкција о културним, цивилизацијским и верским границама у Европи не само метафизичка него и политички штетна. Европа у XXI веку треба да иде корацима интеграције у јединствени културни, економски и политички простор, а не линијама тзв. цивилизацијских подела на "наше" и "њихове". Таква конструкција не води остваривању оних идеја на којима почива западна тј. европска цивилизација, и разумевању међу људима различитих култура, него враћа натраг у претполитичко и предмодерно доба – доба крсташких ратова и сваковрсне искључивости.

Мирослав Свирчевић